

Identitat i Diferència. Vers una *philosophia pacis*.

Francesc Torralba i Rosselló. Cap acadèmic de la Càtedra Ramón Llull. Blanquerna
Ponència presentada a les: XVII Jornades Interdisciplinàries "DESENVOLUPAR LA PAU", organitzades per l'Àmbit d'Investigació i Difusió Maria Corral. Barcelona, 1998

1. Punt de partença

La finalitat d'aquesta exposició és plantejar un dels reptes decisius en aquest final de segle, a saber, l'articulació de les diferències en una societat com la nostra. En unes jornades sobre la convivència al segle XXI, vaig considerar que un dels grans obstacles en la construcció de la pau era el ressentiment i, de fet, segueixo pensant el mateix. Ara em proposo, però, explorar un altre, àmbit, un altre problema relacionat amb la construcció de la pau, que és la conjunció harmònica de les identitats i de les diferències en les nostres societats plurals i de la fi del segle. Parteixo de la hipòtesi que la qüestió de la identitat i de la diferència i la seva interrelació mútua té molt a veure amb la pau.

Per tal de poder desenvolupar aquesta exploració, em proposo recórrer quatre espais. En primer lloc, analitzar diferents aproximacions filosòfiques modernes a la qüestió de la pau; en segon lloc, analitzar les diferents tipologies de pau, seguint l'esquema de N. Bobbio; en tercer lloc, aprofundir en el discurs públic sobre la pau o la pau al si de la polis i, finalment, bastir els fonaments per a una *philosophia pacis*.

2. Aproximacions filosòfiques a la pau

No és la meva intenció investigar exhaustivament les diverses aproximacions a la idea de pau que s'han sedimentat al llarg de la història de la filosofia moderna. Aquesta fóra una tasca llarga i interessant, però trascendeix els límits d'aquesta exposició. Es tracta de posar de manifest unes quantes de les grans intuïcions i adoptar-ne alguna per analitzar la gravetat del present.

Cal dir, d'entrada, que tot al llarg de la història del pensament els filòsofs han accentuat més la qüestió de la guerra, del conflicte o de la violència, que no pas la qüestió de la pau. Costa molt trobar textos monogràfics, estudis i assaigs la finalitat dels quals sigui estudiar la pau des d'una perspectiva filosòfica. No costa tant, en canvi, trobar textos que tractin sobre la guerra, la crueltat humana, els conflictes d'origen interètnic, interreligiós, interclassista. La qüestió de la guerra és omnipresent en el pensament polític modern, i fins i tot en alguns es justifica la necessitat del conflicte per superar antinòmies de tipus social o polític.

Maquiavel, a la seva obra clàssica *El Príncep*, fa ben visible la naturalesa violenta o conflictiva de la societat i explica la guerra com una cosa connatural en l'ésser humà. Th. Hobbes, autor de *Leviatan*, parteix de la tesi segons la qual l'estat natural de l'home és l'estat de guerra o violència. Hobbes descriu de la manera següent l'estat de naturalesa com un estat permanent de guerra. “¿Què és la guerra -es pregunta- sinó un període de temps on la voluntat d'enfrontar-se amb la violència es manifesta suficientment amb paraules i fets? El temps que resta s'anomena pau”.

Altres autors contemporanis del llindar del segle xx, com per exemple S. Freud, defensen la idea que al mateix cor de la civilització hi ha la barbàrie, la barbàrie en estat de latència, que en qualsevol moment pot aflorar a la superfície. La barbàrie, segons el pare de la psicoanàlisi, no és res estrany en l'home, sinó que està latent en la cultura, fruit de la repressió i la coacció sistemàtica. Això precisament és el que genera el malestar de la cultura, expressió que dóna títol a una de les seves obres més llegides.

També R. Aron i S. Weil, al nostre segle, consideren que la guerra no és una cosa alièna a la vida del home, sinó quelcom fonamental per entendre la història i les societats. S. Weil considera que la categoria filosòfica de la desgràcia és, tal vegada, una categoria central per entendre la història dels homes i les dones. Hom s'adona que, al llarg d'aquest recorregut, manquen textos importants sobre la pau en la història del pensament. Existeix una gran filosofia de la guerra com a fenomen positiu; no existeix una gran filosofia de la pau. Fins i tot es podria dir que gran part de la filosofia política, especialment de l'època moderna, és una meditació contínua sobre el problema de la guerra. Encara més, la gran filosofia de la història de l'època moderna que va de l'il·lustració fins a l'Historicisme, el Positivisme i el Marxisme, neix de la pregunta sobre el significat de la guerra i, en general, de la lluita pel desenvolupament de la civilització humana. Dit ras i curt, resulta més fàcil construir un discurs sobre la guerra que no pas sobre la pau, si hom llueix la filosofia moderna i contemporània.

Espigolant en les diverses línies filosòfiques, cal remarcar, si més no, alguns textos referencials pel que fa a la qüestió de la pau. De fet, la història del pacifisme comença amb alguns projectes pensats i construïts sobre la taula d'estudi de pensadors o diplomàtics. Els tres principals són els següents:

Projet por rendre la paix perpetuelle en Europe (1713), escrit per l'Abbé de Saint-Pierre; el de Kant, *Sobre la pau perpètua* (1795), i el de Saint Simon i Thierry, *Réorganisation de la société européenne* (1814).

Entre aquests tres projectes, l'opuscle d'I. Kant, intitulat *Sobre la pau perpètua*, ocupa un lloc especialment rellevant. És un text breu i concís, que forma part del que s'anomena l'obra menor de Kant. Es tracta d'un programa filosòfic i polític per a la construcció d'una pau perpètua i no merament provisional. En un context marcat per lluites contínues entre religions, especialment

després de la reforma protestant i de conflictes continuats entre anglicans, catòlics i luterans al cor d'Europa, Kant es proposa bastir un programa per començar una nova etapa per a Europa. La pau perpètua que proposa Kant és un dels projectes més consistents, tant des del punt de vista filosòfic com del polític i social.

El segle XIX és especialment fecund, tant des de la perspectiva política com social. Saint Simon, un dels utopistes francesos, juntament amb altres pensadors socials i polítics com Bakunin i Proudhon, elaboren una reorganització de la societat europea i fixen les bases per construir la pau a la societat europea. Esbossant aquests textos, és fàcil entreveure-hi que la pau s'associa fàcilment a harmonia, a ordre, a equilibri. Per aquests visionaris, la pau és obra de la justícia i se la considera la condició mínima per a la convivència i per a l'articulació d'altres valors en el conjunt de la polis.

Al segle XX, he posat una atenció especial en el text francament aclaridor de N. Bobbio al voltant de la idea de la pau i del pacifisme, on cita un text de R. Aron en el qual elabora diferents tipologies de pau. Penso que l'esquema de Bobbio és important per situar les diferents tipologies de pau i per veure que la qüestió de la pau és molt complexa. El marc de reflexió en el segle XX no s'instal·la en les lluites de religions, sinó en el context de la II Guerra Mundial.

3. Tipologies de pau

En aquest text del filòsof italià N. Bobbio es distingeixen diferents tipus de pau. D'entrada, se separa la pau falsa de la pau autèntica. La pau és l'absència provisional de guerra, i és falsa precisament perquè no hi ha seguretat que el conflicte no torni a esclatar. La pau falsa és fruit de jocs de força, fruit de por i de temors. Dins la pau falsa es poden considerar diverses possibilitats.

Primera, la pau que és fruit de l'hegemonia d'un grup per sobre d'un altre. Segona, la pau fruit de l'imperialisme, d'un poder superior envers un altre, com per exemple la pax romana. Tercer, la pau com a equilibri, que també és falsa perquè es basa en un equilibri de forces i de potència, de manera que tots dos contrincants tenen por l'un de l'altre. Quarta, la pau com a conseqüència del terror, que és la pau a l'era de la bomba atòmica, segons l'afortunada expressió del filòsof i metge K. Jaspers. És la pau davant el terror del que podria passar si poséssim a disposició aquell arsenal armamentístic que hem estat capaços d'enginyar amb la ment humana. És la pau com a conseqüència del terror, però tampoc no és la pau autèntica.

A més a més de la pau falsa, cal considerar seriosament la pau autèntica, que és el punt de partença de la pau privada i de la pau pública. La pau autèntica, que és la que aquí ens

interessa, a més d'autèntica té dos objectius fonamentals: universal i perpètua. Aquesta era la idea de pau que tenia Kant. No és el resultat del mer equilibri de forces o conjetures de tipus polític, social o religiós... que es mantenen en una situació d'igualtat de forces provisionalment, sinó que la pau autèntica és el resultat, i no la mera resultant, d'un treball lent a fi de vetllar per les condicions de la convivència. Dins la pau autèntica es poden considerar dues grans formes, que estan íntimament relacionades i una de les quals no pot existir sense l'altra, ni a l'inrevés: la pau privada o personal i la pau de la polis o social.

4. Pau privada i pau pública

No hi ha pau privada si el marc on es desenvolupa la persona no és mínimament serè i harmònic, si no pot desenvolupar una vida digna. De la mateixa manera, no hi ha una pau pública si les persones que constitueixen la comunitat no viuen dins la seva pròpia consciència la pau privada. Per tant, totes dues es relacionen mútuament i van íntimament conjuntades. Què s'entén per pau privada o personal? És la pau del subjecte humà, la pau autèntica a què és cridat l'ésser humà, a la que és cridada tota persona. Aquesta pau demana equilibri o harmonia entre diferents polaritats que es troben en l'ésser humà, i que es troben, de vegades, d'una manera violentament confrontada. Un dels filòsofs que analitzen a fons la condició humana i els seus camps de batalla és S. Kierkegaard, a la seva obra *La malaltia mortal*, del 1949. Segons la seva perspectiva antropològica, l'ésser humà és una espècie de camp de batalla que ha de ser resolt, que necessita trobar una solució als seus múltiples conflictes interns.

L'equilibri d'aquestes polaritats és bàsic per a la realització d'aquesta pau privada, que també es pot associar a la salut interior i personal. S'ha identificat moltes vegades el concepte de pau amb el de salut, i de fet una societat en pau és una societat sana i un home en pau és un home sa des de tots els aspectes. Resulta evident que cal obrir el concepte de salut de l'àmbit exclusivament biomèdic. Aquestes polaritats que estan enfrontades són les següents: d'una banda, exterioritat i interioritat, o en termes de Sant Agustí: l'homo exterior i l'homo interior. Hi ha una distància entre allò que jo sóc i allò que represento. Quan hi ha una distància o contradicció entre allò que jo sóc, allò que sento, allò que penso i, d'altra banda, allò que represento en el gran teatre del món, apareix el conflicte.

L'equilibri entre l'exterioritat i la interioritat és la condició necessària per aconseguir la pau privada. Cal tractar d'expressar en l'exterioritat, en la vida activa de l'ésser humà, el que és en la seva radical interioritat. Aquesta és una qüestió central. La sistemàtica mutilació, prohibició, del que jo sóc converteix la persona en un amputat antropològic, en una persona incapaç d'expressar allò que és, que sent, que pensa, que desitja. La pau al si d'aquesta primera polaritat és, sens dubte, la condició necessària per equilibrar, harmonitzar, la vida humana. Cal

que la vida exterior sigui imatge de la vida interior, que el rostre exterior sigui imatge del rostre interior.

Un altra polaritat en íntim o en total conflicte és la polaritat entre la vida activa i la vida contemplativa. Entre allò que els pensadors medievals anomenaven la contemplació i l'activitat. L'ésser humà és un ésser capaç de contemplació i també capaç d'accions. Mentre no trobi un equilibri entre la contemplació i l'acció, patirà un greu desequilibri. És absolutament necessari per a l'ésser humà articular adequadament l'activitat i la contemplació. L'oblit de la dimensió contemplativa de l'ésser humà, el porta a un activisme ferotge o atroç, que és completament negatiu amb vista a la seva salut. El que escau aquí no és només articular l'exterioritat i la interioritat d'una manera harmònica, sinó, a més a més, trobar per meditar, per contemplar, per deixar-se meravellar pel món, tal com fa Fèlix, el protagonista de Ramon Llull a El llibre de les maravelles. Des d'aquesta perspectiva, l'acció que és fruit de la contemplació té sentit, mentre que l'acció que és una pura conjunció de moviments no té sentit; és un pur automatisme mancat de sentit humà.

Un altre camp de batalla instal·lat al cor de la persona que li priva la pau interior és la lluita entre allò que jo sóc i allò que voldria ser. Fins que l'ésser humà no s'accepti en la seva radical vulnerabilitat, fins que no deixi de construir-se falsos ídols d'ell mateix, difícilment arribarà a la pau. Des d'aquesta òptica, s'escau portar a terme l'imperatiu socràtic de conèixer-se un mateix i, per tant, d'acceptar els pròpys contorns, els pròpys límits intel·lectuals, socials, físics, econòmics... Una articulació adequada entre allò que sóc i allò que voldria ser és fonamental per a la pau interior. Des d'aquest punt de vista, és absolutament necessari desenvolupar una pedagogia de la vulnerabilitat.

Finalment, encara cal contemplar un altre joc de polaritats que té molta influència en la pau interior, a saber, la qüestió del temps i de l'espai. La mala ubicació de l'ésser humà en el temps i en l'espai és motiu de conflicte. La sobreacceleració dels temps va directament en contra de la seva pacificació. El desarrelament respecte dels espais, la proliferació dels no-llocs, és un símptoma d'emmalaltiment col·lectiu, de manca de pau. Vivim, com diu M. Augé, en la cultura dels no-llocs. El no-lloc es defineix com una espècie de superfície sense referents històrics, sense reconeixement interpersonal, sense possibilitat de construir una comunitat afectiva. Això és un no-lloc. La quantitat de no-llocs ha proliferat extraordinàriament en aquesta segona meitat del segle xx: grans superfícies, aeroports... El gran problema rau a convertir la comunitat educativa, religiosa o familiar en un no-lloc. L'ésser humà necessita espai i temps per a la seva radical vulnerabilitat, necessita ancorar-se equilibradament en l'espai i en el temps.

Entro a considerar, a continuació, el discurs públic sobre la pau que va íntimament relacionat amb aquest concepte personal. En aquest àmbit, la qüestió clau és l'articulació de la identitat i la diferència. Cal una articulació creativa de les identitats i de les diferències per assolir la pau

pública. Partim d'una evidència clara: la nostra societat és una societat de diferències evidents. El món occidental ha deixat de ser un món monocolor i és un autèntic trencaclosques cultural, lingüístic, social, racial, religiós, ètnic... Hem entrat definitivament en el que ja s'ha anomenat el paradigma de la diferència, de la pluralitat, de la diversitat. Alguns agents socials ja s'han adonat d'aquest fet, especialment en el món educatiu, i han integrat al seu si l'intent d'educar aquesta diversitat i d'evitar tendències monopolitzadores o homogeneïtzadores.

La gran assignatura pendent és com elaborar la pau en un univers de diversitats que no són merament aparents, sinó diversitats reals, que es refereixen a diferents cosmovisions, percepcions i sensibilitats ètiques, estètiques i religioses. La tasca col·lectiva que tenim davant és d'una gran responsabilitat, perquè el xoc entre cultures ha estat, històricament, frontal, per tal com la cultura gran ha esmicolat la cultura petita o simplement l'ha devorada. L'assignatura pendent és pensar la diversitat en clau d'equilibri i d'integració, i això és fonamental per a la construcció de la pau pública.

Una primera valoració: és màximament positiva la diversitat, i ho és des de tots els punts de vista. Res més avorrit, monòton i gris que el monisme. L'homogeneïtat sense límits és empobridora. Els moments de màxima creació cultural sempre han anat relacionats amb la trobada entre diferents universos. Un exemple màxim és la trobada entre Atenes i Jerusalem en la patrística. La trobada entre Plató i l'Evangeli fou d'una enorme potència creativa, ja que va forçar molts pensadors a pensar les categories del cristianisme en terminologia grega. Davant el paradigma de la pluralitat no s'ha de témer res, sinó més aviat al contrari, cal esperar-ne molt. És cabdal, però, trobar punts en comú, més enllà de les diferències.

La pau es relaciona directament amb la unitat, amb la bellesa i amb la bondad, amb el que els medievals anomenaren els transcendents. Això significa que, més enllà de les diferències, cal fer un esforç subterrani de trobar allò que uneix les diferències. I cal fer-ho per evitar sistemes homogeneïtzadors. S'ha d'evitar, de totes totes, que unes diferències se sobreposin a les altres i foragitar la possibilitat de l'imperialisme d'un fragment per sobre de l'altre, que és, de fet, el que històricament ha reeixit.

Aquesta és la qüestió clau: més enllà de les diferències explícites, quins espais d'identitat hi ha? Les diferències són explícites, ho són en una aula que, de fet, és un microcosmos social, i són explícites en la societat. Quines coincidències subterrànies hi ha? Crec que les coincidències són de caire ontològic, no d'ordre cultural, ni sexual, ni religiós, ni econòmic. Hi ha una coincidència central: tots som, tots existim, tots participem de l'ésser, som presents en el món. Cadascú realitza la seva existència des de la seva cultura, llenguatge o creença..., però més enllà d'aquesta diversitat hi ha una fraternitat, una convergència en un fet tan clau com ineludible: que tots existim. És tal vegada l'evidència més clara.

Després d'aquesta evidència se'n poden sumar d'altres, perquè també existeixen la planta i el canari; però l'ésser humà té un nivell d'existència qualitativament diferent. És capaç de pensar,

d'imaginar, de sentir afecte i odi, de construir comunitat i de plantejar-se la qüestió del sentit últim.

Un cop advertits d'aquesta primera evidència, n'hi ha una segona de molt clara: que tot ésser humà que existeix desitja la plenitud, és a dir, esdevenir feliç. Tots els homes, per natura, desitgen conèixer, ens diu Aristòtil a la seva

Metafísica. I tots desitgen ser feliços, ens recorda a l'Ètica Nicòmac.

Des d'aquestes coincidències de fons que toquen allò més pròpiament humà de l'home, és possible edificar la pau. Només és possible construir-la des d'aquestes evidències i unitats subterrànies. La pau té molt a veure amb la unitat i la pluralitat. Ho expressa d'una manera genial el pensador d'origen jueu E. Lévinas a la darrera pàgina de la seva magna obra Totalitat i infinit, quan diu: "La pau és la unitat de la pluralitat". És evident que, tal com més amunt hem vist, la pau pot identificar-se amb la fi dels combats, amb el fracàs d'un front i la victòria dels altres, però aquesta és la pau dels cementiris o dels imperis universals futurs.

La pau és certament un altre estat, un estat que té molt a veure amb la unitat dins la pluralitat. La pluralitat és un fet; la pau, un deure. Cal buscar la unitat d'aquesta pluralitat, i per tal de cercar-la cal baixar al subterrani i no tractar d'homogeneïtzar o d'anivellar les diferències, que és una tasca en va, perquè les diferències, després de ser empresonades i asfixiades, exploten amb tota la seva virulència. Per tant, cal reconèixer-les i tractar de veure, per sota d'aquestes diferències, què és allò que ens uneix radicalment amb l'altre.

5. Fonaments per a una *Philosophia pacis*

L'última part d'aquesta exposició consisteix a esbossar els fonaments d'una *Philosophia pacis*. Un primer element que cal tenir en compte per a edificar aquesta filosofia és la qüestió de la racionalitat. Amb quina raó s'ha de construir una filosofia de la pau? Em fa l'efecte que només és possible fer-ho des de la raó anamnètica, és a dir, des de la memòria de les víctimes de la història. No podem construir la pau sense tenir en compte el pes de la memòria. Això significa que en la construcció d'una filosofia de la pau és central el reconeixement de la unitat i de les evidències, però també hi és central reconèixer la memòria i els desastres passats i presents d'una mala articulació de les diferències.

En definitiva, es tracta de fer que el discurs filosòfic sobre la pau no es pot aixecar des de la raó instrumental, sinó des de la raó que recorda el passat. Això vol dir que hem de tenir sempre present en la memòria la barbàrie quan pensem en la pau futura. Cal tenir en compte el sofriment del passat. Els plors i la sang de la víctima no poden haver estat en va. És, doncs, necessari recordar, fer memòria, no oblidar, no oblidar mai, però fer memòria sense ressentiment, sense esperit de venjança. Memòria sempre, però el ressentiment és el gran obstacle. La memòria és consubstancial a la construcció de la pau, però quan la memòria es converteix en un instrument de ressentiment, aleshores esdevé una arma mortífera. Quan es converteix en un instrument per recordar com hem estat de bàrbars tots plegats, aleshores és altament positiva.

El discurs filosòfic sobre la pau s'ha de construir des de l'evidència ontològica abans referida, però també des de la memòria. I aquí és on crec que el filòsof té una funció central, tal vegada una funció nova, a saber, la de mediador intercultural, interreligiós, interètnic. Si és cert que hem entrat en un context de pluralitat (jo crec que sí i que és, a més, irreversible), aleshores el gran risc és caure en la cultura del gueto, en la cultura del ostracisme o de les endogàmies culturals i socials que són formes de vida clarament allunyades de la pau, entesa com a unitat en la diferència. Des d'aquesta perspectiva crec que el filòsof té una funció històricament nova, a saber, trobar espais de mediació des d'un llenguatge màximament convergent.

La seva funció és despulladora i, en aquest sentit, es podria qualificar d'indecent. Ortega i Gasset ho diu d'una manera enginyosa: la filosofia no és una ciència, sinó una indecència, perquè despulla la realitat. Cal que el filòsof, amb el seu discurs, desvesteixi el ciutadà dels seus aprioris culturals, ètnics, religiosos... i l'ajudi a buscar allò que l'uneix amb l'altre per damunt d'allò que el diferencia. Tots naixem i tots morim i, l'existència és l'evidència més clara. Aquesta recerca de la unitat, de la mediació o dels isomorfismes que hi ha en comú a les diverses cultures i religions és una tasca central.

El filòsof haurà de tornar a sortir al carrer, com Sòcrates a l'àgora atenenca, i caldrà que construeixi ponts de diàleg. Caldrà recuperar el model socràtic de conèixer-se un mateix, i la seva idea de diàleg com una cosa viva. Tot plegat és extraordinàriament necessari si volem construir de debò la pau, és a dir, la unitat en la pluralitat.